

UOT 82.10

<https://doi.org/10.59849/2311-8482.2025.3.243>

FƏRMAN XƏLİLOV

ƏQİDƏ DOSTLARI

Totalitar sovet rejiminin amansız məngənəsində sıxılaraq mərkəzdə – Bakıda yaşayan Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə və qədim elm və mədəniyyət mərkəzi olan Naxçıvanı yaşayış məskəni seçən Hüseyn Razi rus imperiya siyasəti və kommunist ideologiyasının məkirli niyyətlərinə yaxşı bələd idi. Onlar fürsət tapdıqca bu mənfur siyasətə və ideologiyaya etiraz, nifrət və lənətlərini sandıq şeirlərində açıq, mətbu əsərlərində isə eyham və sətiraltı mənalarla münasibət bildirmişlər.

Məqalədə B.Vahabzadə və H.Razinin müxtəlif sandıq şeirləri arasında paralellər aparmaqla onların bu məsələyə münasibətdə fikir və əqidə birliyi aşkara çıxarılıb əsaslandırılır.

Müəllif belə qənaətə gəlir ki, istər B.Vahabzadə, istərsə də H.Razi belə şeirləri və eyhamlı, həmçinin sətiraltı mənə daşıyan misraları ilə öz oxucularına kommunist ideologiyasına əsaslanan sovet imperiyasının iç üzünü tanıtmğa və təsir etməyə nail olmuşlar.

Açar sözlər: Bəxtiyar Vahabzadə, Hüseyn Razi, Azərbaycan poeziyası, Sovet imperiyası, sandıq şeirləri.

Giriş

Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə və əməkdar incəsənət xadimi Hüseyn Razinin ədəbi-bədii yaradıcılığı həm sovet hakimiyyəti, həm də Azərbaycanın müstəqillik illərinə təsadüf edir. Hər iki şair sovet imperiyasının şovinist və müstəmləkəçilik siyasətini vaxtında dərk etmiş və fürsət tapdıqca buna öz münasibətlərini bildirmişlər. Həmin münasibət sovet dönəmində nisbətən qapalı və eyhamlı xarakter daşıyırdı. Müstəqillik illərində üzə çıxardıqları sandıq şeirləri onların imperiya siyasətinə qarşı etiraz və nifrətinin necə intəhasız olduğunu nümayiş etdirdi.

Əqidə və düşüncə yaxınlığı. Müşahidələri, əqidə və düşüncə yaxınlığı bu şairlərin bir-birindən xəbərsiz yazdıqları bəzi misraları, ifadələri və fikirlərinin səsleşməsinə, hətta eyniliyinə gətirib çıxarmışdır.

Bir nümunəyə diqqət edək.

H.Razi “Dedilər” adlı şeirini B.Vahabzadənin “Səbr elədik” şeirindən 15 il əvvəl yazıb, 1966-cı ildə:

Dedilər ömrümüz gözəldir, fəqət,
Gedirik daha xoş, gözəl sabaha.
Qalınca gözdə nur, qollarda qüvvət,
Əlləşib çalışın ürəkdən daha.

Daha şən, daha xoş, daha da yüksək
Günlərin eşqiylə coşdu ürəklər.
Dahalar sıxlaşdı məngənələr tək,
Düzüldü beşikdən məzara qədər.

Dəryalar adladığ daha sərt, dərin
Getməyi məsləhət görən çox oldu.
“Daha da irəli” söyləyənlərin
Səsini eşitdik, özü yox oldu.

Fəth etdik dağların zirvələrini,
Arxadan səs gəldi: “daha da qəlbi!”

Daha da, daha da kəlmələrini
Bəzən xoş dedilər, bəzən əsəbi.

Gözəli tapmamış, ən gözəl deyə,
Ən böyük bir eşqin izinə düşdük.
Qanadsız şığamaq istədik göyə,
Sıldırım daşlardan yerə sürüşdük.

Hər gün plov yedik söz qaşığıyla,
Fəqət çörəyə də qənaət oldu.
Həyatın ən böyük yaraşığıyla
Görüşmək xəyali bir qismət oldu.

Qopdu dizlərimiz, dirsəklərimiz,
Dedilər daha da dözümlü olun.
Daha da səbrlə addımladıq biz
Sonu görünmədi başlanan yolun.

Bəzən zəfər çalıb getdik irəli,
Bilmədik rahatlıq dinclik hardadır.
Dedilər xoş günün daha gözəli,
Daha fərəhlisi sabahlardadır (2, 29-30).

B.Vahabzadənin 1981-ci ildə qələmə aldığı şeirin bir parçası isə belədir:

Bizə ancaq döz, dedilər.
Elə bildik, düz dedilər.
Hər gecənin gündüzü var,
Gələcək gündüz, dedilər
Biz gözlədik
Qəlbimizdə baş qaldıran
 ümidləri əzizlədik.
Hey izlədik,
Uca-uca kürsülərdən
 vəz olunan nitqləri.
Həyatda yox
 Qəzetlərdə göstərdilər
Bizə yalnız xeyri-şəri.
Şirin-şəkər yalanları yeyə-yeyə
Biz inandıq gələcəyə.
O gəlmədi,
Düz əyildi,
Əyirililər düzəlmədi.
Arzumuzun əvəzinə
 Bizə yenə söz verdilər.
Həqiqəti görməməkçün
 Dəyişdirib gözümüzü
Bizə başqa göz verdilər.

Baxıb saxta gözümüzlə
Hamar gördük çuxuru biz,
Saray bildik axuru biz (7, 239)..

Şeirlər arasındakı yaxınlıq, az qala eynilik göz qabağındadır. Nə B.Vahabzadə, nə də H.Razi adı çəkilən şeirlərini yazarkən bir-birlərinin şeirindən xəbəri ola bilməzdi. Çünki bu əsərlər onların sandıq şeirlərindəndir və SSRİ dağılandan sonra çap olunan kitablarına daxil edilib.

Bəs bu yaxınlıq haradan qaynaqlanır? Bu suala cavab vermək üçün əvvəlcə B.Vahabzadə ilə H.Razinin şəxsi tanışlığı və münasibətləri məsələsinə nəzər salmaq lazımdır.

Fikir birliyinin qaynaqları. B.Vahabzadə ilk dəfə Naxçıvana 1959-cu ildə gəlib: “1959-cu ildə C.Məmmədquluzadə adına Naxçıvan Dövlət Dram Teatrı (*o vaxt həmin teatr M.F.Axundovun adını daşıyırdı – F.X.*) “Ədalət” pyesimi tamaşaya hazırlayırdı. Bu münasibətlə Naxçıvana getmişdim... Naxçıvanın böyük yüksəliş və tərəqqisini mən 1973-cü ildə “Yağışdan sonra” pyesimin tamaşasına getdiyim zaman – bu diyara ikinci gəlişimdə daha böyük bir anlayışla gördüm” (8, s, 4).

Xatırlatma: O vaxtlar H.Razinin hər iki tamaşaya həsr olunan “Ədalət” və “Yağışdan sonra” sərlövhəli resenziyaları “Şərq qapısı” qəzetində dərc olunub (6, 1959, 13 may; 1973, 28 yanvar).

B.Vahabzadə H.Raziyə yazdığı 4 dekabr 1984-cü il tarixli məktubunda Naxçıvana hər iki gəlişindən razı qaldığını belə ifadə edir: “Azərbaycanda mən ilk dəfə Naxçıvanda sevilmiş, şair kimi naxçıvanlılar tərəfindən qəbul olunmuşam. Son gəlişimdə də mən bu məhəbbəti hiss etdim. Çox sağ olun. Camaata mənimsələmlərimi yetirin. Sizə bir daha təşəkkür edirəm” (1, s. 220).

B.Vahabzadənin Naxçıvana ilk gəlişində H.Razi onunla şəxsən tanış olub, sonralar bu tanışlıq məktublaşma, Bakıda və Naxçıvanda görüşüb “dərdləşməklə” səmimi münasibətlərə və əqidə dostluğuna çevrilib.

H.Razinin “Gündəliyi”indən: “8 aprel 1973. Yağışlı gündür. Bəxtiyar Vahabzadəni qarşılamağa getdim. Bir az söhbətdən sonra ayrıldım. Onun Mehmandarov haqqında söhbəti mənim üçün təzə idi.

9 aprel 1973. İnstitutda Bəxtiyarla görüşdə oluram. Axşam onun “Yağışdan sonra” tamaşasına baxıb xeyli söhbət etdik. Söhbətimiz çox tuturdu, fikirlərimiz uzlaşırdı.

10 aprel 1973. Bəxtiyarla söhbət etdim. Şeirlər oxuduq, **dərdləşdik**” (3, XII cild, s. 98).

B.Vahabzadənin H.Razinin anadan olmasının 60 illiyi münasibətilə ona göndərdiyi təbrik sözləri də bu şairlərin arasındakı səmimiyyətdən xəbər verir: “Sənə Azərbaycan SSR Əməkdar incəsənət xadimi adının verilməsini Naxçıvanın 60 illiyi təntənəsində eşitdim. Çox şad oldum. Hamımız üçün doğma və kövrək səslənən Arazın sahilində yazıb-yaradan şairimizə daha xoş günlər, tükənməz sevinc qaynaqları, bir-birindən gözəl əsərlər arzu edirəm” (5, 1984, 20 dekabr).

1984-cü ildə H.Razinin “Sovet Naxçıvanı” qəzetində B.Vahabzadənin yaradıcılığına həsr olunan “Yüksək fikirlər poeziyası” sərlövhəli məqaləsi dərc olunur. B.Vahabzadə ona ünvanladığı 4 dekabr 1984-cü il tarixli məktubunda yazır:

“Salam, əzizim Hüseyn Razi!

Göndərdiyin qəzeti aldım. Məqaləni oxudum. Ürəklə yazmışsan, çox təşəkkür edirəm, zəhmət çəkmisən” (1, s, 220).

H.Razi 1986-cı ildə M.Əzizbəyov adına Azərbaycan Dövlət Akademik Dram Teatrının Naxçıvanda göstərdiyi B.Vahabzadənin “Fəryad” pyesinin tamaşasına yazdığı “Fikirlərin üsyanı” adlı rəydə (5, 1986, 25 iyun) onun yaradıcılığını çox yüksək qiymətləndirmişdir.

B.Vahabzadə də H.Razinin yaradıcılığı ilə yaxından tanış idi və onu layiqincə dəyərləndirirdi.

“Hörmətli Hüseyn, salam!

“Sovet Naxçıvanı”nda çıxan məqaləni (“*Fikirlərin üsyanı*” məqaləsi nəzərdə tutulur – F.X.) və kitabını (*Sahil həsrəti. Bakı: Yazıçı 1985 – F.X.*) oxudum. Hər ikisinə görə çox sağ ol. Məqalədən aydın olur ki, “Fəryad”ın fəryadı sənin də **ürəyindəks-sədasını tapıb**.

“Keçəl Həmzə” misilsiz dərəcədə gözəl şeirdir. **Dərdimizin ifadəsidir...**

O zaman başımıza kül olub ki, dəlilər dəliliyindən çıxıb müasir havaya uyğunlaşblar.

Koroğlunun, Giziroğlunun başında şapka, boynunda qalstuk gördüyümüz gün evimiz yıxılıb. Nə isə... Bu şeirə görə çox sağ ol.

Poemada (“*Sahil həsrəti*” – F.X.) fikirlər çox gözəldir” (1, s. 220-221)

Bütün bunları nəzərə alaraq belə qənaətə gəlmək olar ki, yuxarıda adlarını çəkdiyimiz bir-birindən xəbərsiz yazılan və qələmə alınmalarının arasında 15 illik fasilə olan “Dedilər” (H.Razi) və “Səbr elədik” (B.Vahabzadə) şeirlərinin və aşağıda nümunə göstərdiyimiz sandıq şeirlərində bəzi misraların səsləşməsi müəlliflərin müxtəlif vaxtlarda görüşləri zamanı ətraflı fikir mübadilələrindən, necə deyərlər **“dərdləşərkən”** bir-birinə ötürdükləri ideyalardan qaynaqlanır.

Digər paralellər.

H.Razi 1967.

Odum sönsə, kül altında közəm mən (2, s. 38)

B.Vahabzadə 1981:

Çözələsən, görərsən kül altında köz yatır (7, s. 242).

B.Vahabzadə 1965:

Atasını söyən, yada baş əyən

rəhbərlər görmüşəm qəddar, amansız (7, s. 233).

H.Razi 1988:

Dədəsinin qəbrini beş şahıya

Anasının ismətinə havayı verər

Təki qan sormağ imkanını əlindən almasınlar (2, s. 55)

B.Vahabzadə 1968:

Vicdan, düzlük, həqiqət sürgün oldu...

Ruhumuz qəlbimizdə əbədi dustaq oldu (7, s. 234).

H.Razi 1990:

Ürəyimdə arzu dustaq, fikir sürgün (2, s. 81)

B.Vahabzadə 1976:

Bir baxaq, bir görək,

bilək biz nəyik (7, s. 237 (328)).

H.Razi 1983:

Kimik, kimliyimiz bilinsin gərək (4, s. 88)

Burada bir məsələnin də üzərində dayanma ehtiyac duyuruq. İstər B.Vahabzadə, istərsə də H.Razi yaşadıkları sovet dönəmində kommunist ideologiyasının diktə etdiyi mövzulardan yaxa qurtara bilməmiş, həmin mövzularda bəzi şeirlər yazmağa məcbur olmuşlar. Hər iki şair belə şeirləri **boğazdan yuxarı** yazdıqlarını yaxşı bilirdilər.

H.Razi. “Gündəlik”dən: “3 noyabr 1966. Hər anın bir hökmü olur ki, o **hökmün qılıncına** baş əyməmək olmur” (3, IV cild, s. 173).

B.Vahabzadə 2004: “Ömür yollarında büdrəmələrim olmuş, duyğu və fikirlərimi açıq-aşkar və tam dəqiqliyi ilə yaza bilməmiş, **zamanın tufanlarından** ehtiyat etdiyim hallar da olmuşdur” (7, s. 231).

Bu acı gerçəklik sovet rejimində “zamanın tufanlarının” burulğanına düşərək diktə olunan “hökmlərin qılıncına baş əyməyə” məcbur olan milli ruhlu şairlərimizin faciəsi idi.

Nəhayət, aparılan təhlillər belə **nəticəyə** gəlməyə imkan verir ki, istər B.Vahabzadə, istərsə də H.Razi mətbu və qeyri-mətbu, şeirləri, eyni zamanda, eyhamlı, həmçinin sətiraltı mənə daşıyan misraları ilə öz oxucularına kommunist ideologiyasına əsaslanan sovet imperiyasının iç üzünü tanıtmğa və onlarda milli istiqlaliyyət duyğularının oyanmasına, formalaşmasına müəyyən dərəcədə təsir göstərməyə nail olmuşlar.

ƏDƏBİYYAT

1. Hüseyn Razi. Bibliografiya. Tərtib edən F.Xəlilov. Naxçıvan: “Əcəmi”, NPB, 2015, 304 s.
2. Razi H. Gözün aydın (şeirlər). Bakı: “Azərbaycan” Nəşriyyatı, 1996, 232 s. s.29-30.
3. Razi H. Gündəlik. İyirmi səkkiz cildə (1964-1993). Şairin qızı Firuzə Rzayeva tərəfindən saxlanılan H.Razinin şəxsi arxivi. Naxçıvan.
4. Razi H. Sahil həsrəti (şeirlər). Bakı: Yazıçı, 1985, 296 s.
5. “Sovet Naxçıvanı” qəzeti.
6. “Şərq qapısı” qəzeti.
7. Vahabzadə B. Seçilmiş əsərləri, İki cildə. I cild (şeirlər) Bakı: “Öndər” Nəşriyyat, 2004, 328 s.
8. Vahabzadə. Ölmədim, bu günü gördüm // “Kommunist” qəz., 1974, 4 oktyabr.

AMEA Naxçıvan Bölməsi

Əlyazmalar Fondu

Filologiya elmləri doktoru

E-mail: elyazmalar_institutu@yahoo.com

Farman Khalilov

FRIENDS OF VIEW

The literary and artistic creativity of People's Poet Bakhtiyar Vahabzade and Honored Artist Huseyn Razi coincides with both the years of Soviet rule and Azerbaijan's independence. Both poets understood the chauvinist and colonialist policies of the Soviet Empire in time and expressed their attitude to it. That attitude was relatively closed and allusive in Soviet times. The chest poems they revealed during the years of independence demonstrated how boundless their protest and hatred against imperial policies were.

By drawing parallels between Vahabzade and Razin's various chest Poems, the unity of opinions and views in their attitude to this issue is revealed in the article.

The author concludes that both B. Vahabzadeh and H. Razi, with their poems and allusive, as well as subliminal, verses, succeeded in introducing and influencing their readers to the inner face of the Soviet empire, which was based on communist ideology.

Keywords: *Bakhtiyar Vahabzadeh, Huseyn Razi, Azerbaijani poetry, Soviet empire, chest poems.*

Фарман Халилов

ДРУЗЬЯ ЕДИНОМЫШЛЕННИКИ

Литературно-художественное творчество народного поэта Бахтияра Вагабзаде и заслуженного деятеля искусств Гусейна Рази приходится как на годы советской власти, так и на годы независимости Азербайджана. Оба поэта вовремя осознали шовинистическую и колониальную политику советской империи и по возможности высказывали свое отношение к ней. В советское время такое отношение было относительно скрытым и неявным. Опубликованные ими в годы независимости стихотворения показали, насколько безграничен был их протест и ненависть к имперской политике.

В статье проводятся параллели между различными стихотворениями-сундуками Б. Вахабзаде и Г. Рази, раскрывая и обосновывая единство их мыслей и убеждений по этому вопросу.

Автор приходит к выводу, что будь то Б. Вагабзаде или Г. Рази, такими стихами, а также с подтекстом, удалось познакомить и повлиять на своих читателей с внутренним обликом советской империи, основанной на коммунистической идеологии.

Ключевые слова: *Бахтияр Вагабзаде, Гусейн Рази, Азербайджанская поэзия, Советская империя, стихи - сундуки.*

İlk daxilolma tarixi: 14.06.2025
Son daxilolma tarixi:08.07.2025